

Václav

»Täydellinen Havel-elämäkerta, terävä ja jännittävä...
syvästi henkilökohtaisessa tarinassa on sekä inspiraation
aihetta että opetuksia meidänkin ajallemme.»

– WALTER ISAACSON

Havelin elämä

MICHAEL
ZANTOVSKY

WSOY

Michael Zantovsky

Václav Havelin elämä

SUOMENTANUT MARKKU PÄKKILÄ

WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ
HELSINKI

ENGLANNINKIELINEN ALKUTEOS

Havel. A Life

© MICHAEL ŽANTOVSKÝ 2014

SUOMENNOKSEN © MARKKU PÄKKILÄ JA WSOY 2014

ISBN 978-951-0-39711-4

PAINETTU EU:SSA

Davidille, Esterille, Jonásille ja Rebekalle

*Koko elämäni ajan olen uskonut,
että tehtyä ei saa tekemättömäksi vaan
että kaikki on itse asiassa pysyvää.
Sanalla sanottuna Olemisella on muisti.
Niin myös minun merkityksettömyyteni
– porvarislapsena, laboranttina, sotilaana,
lavastemiehenä, näytelmäkirjailijana,
toisinajattelijana, vankina, presidenttinä,
eläkeläisenä, julkisena ilmiönä ja erakkona,
oletettuna sankarina joka on salaa
hermokitku – on täällä pysyvästi, tai ei
oikeastaan täällä, vaan näillä main.
Ei kuitenkaan toisaalla. Näillä main.*

– VÁCLAV HAVEL: TO THE CASTLE AND BACK

Sisällys

Prologi	11	Tyhmyyden ylistys	245
Pimeä, kylmä päivä	18	Taistelu Václavin aukkiosta	258
Syntynyt hopealusikka suussa	24	Samettia	266
Taiteilijan muotokuva varhais- nuoruuden vuosilta	33	Vallankumouksen sumu	279
Hopeatuuli	39	Tie linnaan	291
Kunnon sotamies Havel	48	Kirppulauma	299
Olga	55	Rock'n'roll-presidentti	308
Oppipoika	62	Ensin vallataan Manhattan	330
Puutarhajuhla	67	Sitten vallataan Kreml	338
Kuusikymmentäluku	77	Viattomat maailmalla	347
Politiikan yksityiskoulu	85	Keitosta kalaa	364
Tiedotus	90	Tšekkoslovakian loppu	374
Myrskyn edellä	95	Odottaminen toivon muotona	394
Roistojen aika	112	Tunnontuskien rovio	400
Vuoristohotelli	122	Liittolaisia etsimässä	406
Tynnyrit esiin työntäkää	133	Takaisin Eurooppaan	419
Kerjäläisoppera	140	Jin ja jang	424
Se on vain rock'n'rollia	152	Elämän ja kuoleman rajalla	430
Peruskirja	161	Uhkaava tunnelma	441
Virhe	175	Jäähyvät aseille	452
Vihanneskauppiaiden kapina	184	Ehdonalaisessa	465
Imperiumin vastaisku	194	Lähtö	476
Oikeudenkäynti	199	Kiitokset	485
Rakas Olga	204	Viitteet	487
Vihdoinkin vapaana	227	Lähteet	511
		Hakemisto	517

Prologi

On syytä esittää kolme kysymystä, epäsuorasti jos ei muuten, ja niihin on saatava vastaus, epävarmakin, ennen kuin taas yksi metsikkö uhrataan ajatukselle kirjan kirjoittamisesta. Kiinnostaako aihe ketään muuta kuin kirjoittajaa? Onko aihetta käsitelty aiemmin tavalla, joka tyydyttää uteliaisuuden? Onko kirjoittaja oikea ihminen kirjoittamaan aiheesta?

Václav Havel oli yksi viime vuosisadan kiehtovimmista poliitikoista. Hänen ainutlaatuinen tiensä rikkauksista ryysyihin ja takaisin on helppo kuitata ylimalkaisesti, mutta ei ole epäilystäkään etteikö hän olisi ollut keskeisessä roolissa, kun yhdestä kaikkien aikojen houkuttavimmista utopioista tehtiin loppu, ja etteikö hän olisi luotsannut yhtä lähihistorian draaattisimmista yhteiskunnallisista muutoksista.

Monet ihmiset, Havel itse mukaan luettuna, hämmästelivät usein hänen satumaista äkkinousuaan yhteen maansa korkeimmista tehtävistä, mutta todellisuudessa siinä ei ollut mitään ihmeenomaista tai sattumanvaraista. Kuten pyrin tällä kirjalla osoittamaan, halu »korjata maailma» oli Havelille tyypillistä aina siitä alkaen, kun hän kymmenvuotiaana haaveili tehtaasta joka tuottaisi hyödykkeiden sijasta hyvää. Ylikehittynyt vastuuntunto sai hänet pitämään pintansa ja pysymään lujana vastoinkäymisissäkin, ja vähäeleinen mutta sitäkin aidompi itsekuri ja ahkeruus, joilla hän tarttui asiaan kuin asiaan, nostivat hänet marraskuussa 1989 ei ainoastaan vallankumouksen luontevimmaksi johtohahmoksi vaan sen ainoaksi uskottavaksi johtajaksi.

Havelia ei kuitenkaan voi pelkistää ainoastaan toisinajattelijaksi tai poliitikoksi. Hän oli myös merkittävä ajattelija, joka pyrki johdonmukaisesti soveltamaan niin ajattelunsa tuloksia kuin keskeisiä moraaliperiaatteitaan käytännön työssään politiikan saralla. Jotkut kyseenalaistavat

hänen pysyvän merkityksensä omaperäisenä ajattelijana. Hän oli luke-
nut mies, mutta hänellä ei ollut muodollista oppiarvoa, laajaa opillista si-
vistystä eikä akateemisen tutkijan tieteellistä otetta, eikä hän useinkaan
muistuttanut lukijoitaan ja kuulijoitaan näistä puutteista. Hänen moraali-
filosofiansa on mahdollista kiteyttää kolmeen käsitteeseen, jotka liitetään
hänen nimeensä erottamattomasti. Ensimmäinen käsite, »vallattomien
valta», joka on myös hänen tunnetuimman esseensä nimi, muistuttaa yk-
sinkertaisuudessaan slogania. Se on mainio iskulause vaikka ensi näke-
mältä tuntuukin, että sitä on mahdotonta soveltaa useimpiin arkisiin ti-
lanteisiin, joissa valta on vallanhaltijoilla ja vallattomien asema on ni-
mensä mukainen. Paradoksaalisesti sitä on vieläkin vaikeampaa soveltaa
silloin, kun vallattomat nousevat yhtäkkiä valtaan. Silti tämä käsite konk-
retisoitui unohtumattomalla tavalla historian kenties ainoassa vallanku-
mouksessa, joka ei vaatinut uhreja. Toinen käsite, »elämä totuudessa»,
on sävyltään miltei messiaaninen ja altistaa keksijänsä syytteille sinisil-
mäisyydestä, tekopyhyydestä ja vielä pahemmasta. »Totuuden» useim-
pien vakiintuneiden määritelmien mukaan Havelin voidaan osoittaa toi-
sinaan toimineen omien opetustensa vastaisesti, mutta hänen määrätie-
toista pyrkimystään noudattaa periaatettaan parhaansa mukaan ei voi
juuri kyseenalaistaa. Kolmisoinnun täydentää »olemisen muistin» käsit-
teestä juurensa juontava »vastuun» käsite. Loppu on, kuten sanotaan, reu-
nahuomautuksia. Havel ei jättänyt jälkeensä tyhjentävää pääteosta eikä
filosofista oppijärjestelmää. Erityisesti presidenttikaudella hänen meta-
fyysinen ajattelunsa tasapainoili uhkaavasti new agen ja popfilosofian ra-
jalla. Mutta enimmäkseen hänen ajattelulleen on tyypillistä kristallinkir-
kas moraali ja johdonmukaisuus.

Sen lisäksi, että Havel oli toisinajattelija, poliitikko ja ajattelija, hän
oli – ei lainkaan toisarvoisesti – loistava, terävä ja omaperäinen kirjai-
lija. Menestys kirjailijana ei perustunut asemaan julkisena toisinajatte-
lijana ja poliitikkona, vaan itse asiassa se alkoi jo kauan ennen kuin hä-
nestä tuli Tšekkoslovakian kuuluisin mielipidevanki, presidenttiydestä
puhumattakaan. Päinvastoin, voidaan väittää että julkinen toiminta asetti
Havelin kirjailijantyölle tiukat rajat. Hänen luova työnsä huipentui jo
1960-luvun puolivälissä sellaisiin näytelmiin kuin *Puutarhajuhla* (1964) ja
Tiedotus (1965). Vaikka kommunistiset taidekomissaarit eivät Havelia hy-

väksyneetkään, hän sai nauttia laajaa taiteellista vapautta, ja työtilaisuuk-
sia riitti. Hänen viimeinen näytelmänsä *Lähtö* (2008), jonka hän aloitti
jo ennen presidentiksi nousemista ja viimeisteli vasta presidentinvirasta
luovuttuaan, on paljonpuhuva muistutus hänen kirjoittajanlahjoistaan.
Siinä välissä hän kirjoitti pieniä helmiä, kuten yksinäytöksiset näytel-
mät *Vastaanotto* (1975) ja *Avajaiset* (1975), vahvan moraalidraaman *Kiu-
saus* (1985), muutamia kiintoisia kokeiluja kuten *Kerjäläisoppera* (1972)
ja *Largo Desolato* (1984), sekä joitakin kiistatta epäonnistuneita näytel-
miä kuten *Salaliittolaiset* (1971) ja *Vuoristohotelli* (1976)¹. Kaksi haastat-
teluiksi naamioitua omaelämäkertaa, Karel Hvizďalan *Asioista kuultuna*
(alk. 1986, lyhennetty suomennos 1990) ja *To the Castle and Back* (2006,
ei suom.) todistavat sekä ainutlaatuisesta itsetutkistelun kyvystä että ra-
dikaalista huumorintajusta. Hänen kiihkeimmän toisinajattelija-aikansa
proosatutuanto, muun muassa mieleenpainuvimmat esseet ja ainutlaatu-
nen kirjeromaani *Kirjeitä Olgalle* (ei suom.) ovat luovan kirjoittamisen, fi-
losofian ja poliittisen proosan risteytyksiä, joita on syytä tarkastella siinä
kontekstissa jossa ne kirjoitettiin. Osa hänen tuotannostaan on toki yhä
ajankohtaista vaikka olosuhteet ovat muuttuneet.

Lopulta oli myös Havel ihmisenä, joka vaikutti muihin yhtä ainutlaa-
tuisella tavalla kuin mitä hänen oma elämänsä oli. Hän oli johtohahmo
teini-ikästä lähtien, hän määräsi suunnan, veti joukkoa, näytti tietä. Näin
toimissaan hän ei kuitenkaan osoittanut aidon näkijän monomaniaa,
vaan pikemminkin epävarmuutta, ystävällisyyttä ja kohteliaisuutta niin
järkkymättä (ja usein myös aiheetta), että irvaili sille toisinaan näytel-
missään itsekin. Nämä ominaisuudet kruunasi avaramielinen huumorin
ja absurdiuden taju, joka oli useimmiten lempeää, toisinaan piruilevaa
mutta ei koskaan julmaa. Hän oli hauskaa seuraa, juhlien sydän ja sielu,
hän sai helposti ystäviä ja vastasi auliisti hänelle osoitettuun ystävyyteen.
Kaiken kaikkiaan rakastettava mies.

Oli kuitenkin myös toinen Havel, masentunut ja sairaaloinen »hermo-
kimppu»², joka oli raivoissaan omasta voimattomuudestaan, haki lohtua
juomisesta, lääkkeistä, sairastelusta ja toisinaan harkitsemattomista su-
kupuolisista seikkailuista. Hänen itseluottamuksensa ei kuitenkaan hor-
junut miljoonien ihmisten johtajana, kun hän mietti Prahaa ympäröivien
panssarien mahdollista väliintuloa marraskuussa 1989. Mutta president-

tinä, vallan ulkoisten merkkien ympäröimänä, häntä epäilytti usein täytikö hän tehtävän asettamat vaatimukset. Hän myönsi itsekin epäilevänsä itseään. Koska hän pyrki elämään totuudessa, hän arvioi itseään, mutta ei koskaan toisia, kohtuuttoman vaativalla mittapuullaan, ja päätyi toteamaan itsensä aina vaillinaiseksi. Hän oli epätäydellinen kuten me kaikki.

Jotta voisimme selittää ja ymmärtää Havelin huomattavaa ja kestävästä suosiota ja painoarvoa – mistä ovat hyvänä todistuksena hänen kuolemansa jälkimainingit – emme saa rajoittua hänen työhönsä ja toimintaansa eri aloilla, niin mielenkiintoista ja arvokasta kuin se onkin, tai tutkia hänen monisyisen persoonallisuutensa ilmentymiä, vaan meidän on yritettävä selvittää miten osaset muodostivat johdonmukaisen, kestävä ja toisiaan tukevan joskin paradoksaalisen kokonaisuuden, joka oli huomattavasti yksittäisiä osiaan suurempi. Hän oli wysiwyg-persoona – sitä saat mitä näet – autenttinen, aito ja todellinen tavalla, josta useimmat meistä voivat vain haaveilla ja jonka vuoksi useimmat poliitikot olisivat valmiita vaikka tappamaan. Jopa hänen puutteensa ovat aitoja eivätkä median keksimän julkkiskarikatyyrin pikkurikkeitä.

Havelista on kirjoitettu useita aikaisempia elämäkertoja eri näkökulmista tšekiksi, englanniksi ja muilla kielillä, ja yhtä poikkeusta lukuun ottamatta ne kaikki on kirjoitettu ennen hänen kuolemaansa.³ Kaikissa on arvokkaita huomiota Havelin elämän, työn ja persoonallisuuden eri puolia, mutta ne ovat silti puutteellisia: yksikään elämäntarina ei voi olla täydellinen ennen kuin kuvauksen kohteena oleva elämä on ohi. Ne ovat puutteellisia myös siinä mielessä, että niiden pääsisältö on jokin Havelin myytin yksittäinen puoli, vaikkapa se, miten hän piti itseään koko ikänsä ulkopuolisena kapinallisena, hänen ristiriitainen suhtautumisensa politiikkaan – ja ennen muuta presidenttiyteen –, hänen moraalifilosofiansa, hänen luova työnsä tai hänen rento elämäntyylinsä. Tästä huolimatta tämän kirjan kirjoittaja on hyvin tietoinen siitä, että definitiivistä elämäkerta ei voi olla olemassakaan ja että tämän kirjan kohtalona on olla pelkkä astinkivi polulla todellisen Václav Havelin löytämiseksi.

Lopuksi vielä: miksi juuri minä? Kuuluin Václav Havelin lähipiiriin, mutta en voi väittää olleeni hänen läheisin ystävänsä tai tunteneeni hänet pisimpään. Tunsin hänet kahden kolmasosan ajan hänen elämästään, mutta hyvin tunsin hänet vain viimeisen kolmanneksen ajan. Suurim-

man osan siitä ajasta olimme varsin läheisiä, mutta hänen osuutensa historian käänteissä ja niiden myötä meille kummallekin seuranneet velvoitteet johtivat välillä siihen, että emme nähneet toisiamme pitkiin aikoihin. Itse asiassa yksi Havelin arvoituksista – joita tämä kirja voi valottaa vain osittain – on se, ketkä oikeastaan olivat hänen henkiystäviään. Hänellä oli toki kaksi vaimoa ja pikkuveli Ivan, jotka muodostivat hänen aikuisiän perheensä, sekä nyt jo edesmennyt ystävä Zdeněk Urbánek, joka toimi niin *alter egona* kuin *superegonakin*, ja lisäksi kokonainen joukko läheisiä ystäviä, mutta toisaalta ei ketään joka olisi voinut väittää olevansa hänen läheisin ystävänsä ilman muiden vastaväitteitä. Hänen lämpimään ja ystävälliseen persoonallisuuteensa liittyi tietty etäisyys, irrallisuus, läpikäymättömän ydin, johon kenelläkään ei ollut pääsyä.

Tämä selittää tietyn epäsymmetrian Havelin henkilösuhteissa, myös meidän suhteessamme. Riippumatta siitä, kuinka tärkeitä eri ihmiset olivat hänelle eri aikoina, aina tuntui siltä, että toiset tarvitsivat häntä enemmän kuin hän heitä. Nähdäkseni hän ei pyrkinyt koskaan tietoisesti dominoimaan ystävyysuhteitaan tai hyötymään niistä. Päinvastoin, hänellä oli taipumus olla melkein liian vaatimaton, itseään vähättelevä ja suorastaan alentuva suhteessaan ystäviinsä, mutta jotenkin hän oli silti aina hallitseva osapuoli. Minusta siinä piilee hänen omalaatuisen mutta oudon tehokkaan johtamistyyliensä salaisuus ja sen vuoksi käsittelen asiaa tuonnempana enemmän.

Ei ole epäilystäkään että viihdyimme toistemme seurassa ja naurimme yhdessä monet naurut, surimme monet surut, kumosimme monet lasilliset ja koimme joitakin uskomattomia hetkiä sekä ennen hänen valintaansa presidentiksi että sen jälkeen. Suurinta ylpeyttä en kuitenkaan tunne siitä muistikuvasta, kun puhuimme »yhdessä» Yhdysvaltain kongressin yhteisistunnolle, mihin palaan myöhemmin, tai siitä, kun hän esitteli minut Englannin kuningatar Elisabet II:lle, vaan siitä, kun hän pyysi minua kantamaan henkilökohtaisia tavaroitaan verkkokassissa 17.5.1989, kun hän asteli ulos Pankrácin vankilan sivuovesta viimeisen vankilatuumionsa päätyttyä.

Kahden ensimmäisen presidenttikauden aikana (1989–1992) vietin hänen kanssaan luultavasti enemmän aikaa kuin kukaan muu, hänen vaimonsa mukaan luettuna. Se ei johtunut siitä, että olisin ollut tärkeä, vaan

työtehtävistäni. Hänen tiedottajanaan ja lehdistöavustajanaan minun täytyi osallistua jokaiseen ulkomaanmatkaan, jokaiseen tuloksettomaan palaveriin ja yhdentekevään tilaisuuteen raportoidakseni niistä jälkeenpäin lehdistölle tiedotusvälineiden huomiosta piittaamattoman presidentin puolesta.

Kunnioitin tavattomasti hänen ideoitaan, hänen vakavuuttaan, hänen järkkymätöntä vilpittömyyttään, hänen aitouttaan ja rohkeuttaan. Se ei kuitenkaan tarkoittanut, että olisin ollut aina yhtä mieltä hänen kanssaan sen enempää käytännön päätöksistä presidenttinä kuin filosofiasta, johon päätökset perustuivat. Työhöni kuului toimia paholaisen asianajajana ja ehdottaa, että asiat tehtäisiin toisin, tehtäisiin jotakin muuta tai oltaisiin tekemättä mitään. Toisinaan – ei kovin usein – minä voitin. Seuraus oli, että minut nimitettiin myös presidentin kanslian poliittiseksi koordinaattoriksi, mikä oli varsin ongelmallinen ylennys, koska se ei tuonut mukanaan minkäänlaisia valtuuksia eikä tehtävään kuuluvalla arvovallalla ollut käytännössä painoa ystäväpiirissämme.

Ajan kuluessa erimielisyytemme lisääntyivät, ei tosin päämäärien osalta eikä sen suhteen, mitä ajattelimme maailmasta ja paikastamme siinä, vaan siksi, että käsityksemme presidentinviran hoitamisesta kehittyivät eri suuntiin. En tiedä olinko oikeassa vai väärässä, mutta minusta tuntui että hänen olisi yhä vaikeampaa vaikuttaa maan poliittiseen ja sosiaaliseen kehitykseen ellei hän järjestäisi laajaa kannattaja- ja ihailijajoukkoaan tehokkaaksi poliittiseksi koneistoksi tai antaisi heidän järjestäytyä itse. Hän ymmärsi kantani ja oli paljolti samaa mieltä myös tilanneanalyysistani, mutta loppujen lopuksi hän eli mieluummin ilman poliittista koneistoa kuin sotkeutui poliittisiin kuppikuntiin. Minun täytyi puolestani kunnioittaa hänen päätöstään. Oli miten oli, se oli yksi suurimmista syistä miksi lähdin presidentin kansliasta Havelin toisen kauden päätteeksi, vaikka minua pyydettiinkin jäämään. Parin lasillisen äärellä keväällä 1992 Havel hyväksyi hyväntahtoisesti lähtöni syyt ja antoi täyden tukensa urani seuraavalle vaiheelle, suurlähettilään tehtävälle Washingtonissa. Hän ei koskaan lakannut tukemasta minua ja uhrasi minulle jatkossakin avokäisesti aikaansa ja ystävyyttään kolmella mantereella aina tilaisuuden tullen.

Omaa suhdettani Haveliin kuvaa parhaiten sana, jota käytän äärimmäisen vastahakoisesti. Mutta jos rakkaus ei tarkoita pelkästään sitä, että

pitää toisesta ihmisestä ja nauttii hänen seurastaan, vaan myös sitä, että välittää hänestä ja kantaa huolta, on ajatuksissaan hänen luonaan matkojen ja aikojen takanakin ja kaipaa hänen hyväksyntäänsä, siinä tapauksessa kyse oli rakkaudesta. Uskoakseni en ole Havelin sisäpiirissä ainoa, joka määrittelee suhteensa häneen tällä tavalla. Tämä sitoi meidät yhteen ja antoi meille voimia Tšekkoslovakian demokraattisen muodonmuutoksen alkuaikojen hullunmyllyssä.

Rakkaussuhde elämäkerran päähenkilöön ei välttämättä ole paras lähtökohta elämäntarinan kirjoittamiselle ja se lisää myös ihannoinnin, perspektiivin kadottamisen ja tosiasioiden vääristelyn riskiä. En tiedä kykenenkö väistämään nämä enimmäkseen pinnan alla väijyvät karikot, mutta tarpeen tullen voin turvautua alkuperäiseen ammattiini kliinisenä psykologina. Yksi psykologin ja muiden lääketieteellisten ammattien vähemmän miellyttävistä mutta olennaisista puolista on kyky omaksua »kliininen näkökulma» eli taito tarkkailla muita ihmisiä, kaikkein läheisimpiäkin, heidän taistoissaan, voitoissaan, taantumisessaan, kärsimyksissään ja kuolemassaan ja tehdä kaiken aikaa kylmän viileästi muistiinpanoja. Tulos jää lukijan arvioitavaksi.

Pimeä, kylmä päivä

*Hän hävisi keskellä kylmintä talvea:
purot jäässä, lentokentät tyhjillään,
lumi runteli patsaita kyttyröillään;
elohopea upposi kuolevan päivän suussa.
Vähät välineemme ovat yhtä mieltä
hänen kuolemansa päivä oli pimeä, kylmä päivä.*

– W. H. AUDEN: *ELEGIA WILLIAM BUTLER YEATSILLE*⁴

Oli tuulinen sunnuntaiamu Prahassa, viimeinen viikonloppu ennen joulunpyhiä. Ihmisten ajatukset askartelivat joululahjojen paketoinnissa ja kenties tulevissa lepopäivissä. Vuosi ei ollut ollut erityisen hyvä. Vaikka maa olikin pärjännyt keskimääräistä paremmin Eurooppaa koettelevassa velkakriisissä, talous oli hiipumaan päin ja talouspolitiikan kiristystoimet olivat alkaneet purra.

Kun uutinen tuli julki, ensin sosiaalisten verkostojen välityksellä ja pian sen jälkeen myös tiedotusvälineiden kautta, se oli järkytys, johon ei tosin ollut mitään syytä. Koko kansakunta oli tiennyt entisen presidentin sairastelusta. Ystävät olivat tienneet tilanteen vakavaksi jo keväästä asti. Syynä ei ollut mikään akuutti vaiva vaan pikemminkin paheneva yleinen uupumus, johon liittyi ennen niin vahvan elämänhalun ja taistelutahdon äkillinen katoaminen.

Václav Havelin terveydentilaa ei seurattu julkisuudessa jatkuvasti, eivätkä tiedotusvälineet piirittäneet hänen kotitaloaan kuolinuutista odottaen, mikä johtui yksinkertaisesti siitä, että ex-presidentti oli alkanut tuntua eilispäivän uutiselta, joka ei liittynyt ajankohtaisiin tapahtumiin ja asioihin. Kulttuuri- ja kirjallisuustoimittajat olivat hänestä edelleen lievästi kiinnostuneita viimeaikaisten kirjallisten saavutusten vuoksi, ja hä-

net mainittiin toisinaan vaimonsa rinnalla lehtien julkkispalstoilla. Talo jossa hän oli viettänyt viimeiset kuukautensa sijaitsi Hrádečkissa, sadanviidenkymmenen kilometrin päässä Prahasta huonokuntoisen kylätien varrella, missä ei ollut paljonkaan asutusta tai ruokapaikkoja. Tiedotusvälineiden verikoirat eivät oikein jaksaneet vaivautua paikalle.

Pääministeri Petr Nečas oli vieraana television puheohjelmassa, kun uutinen julkistettiin, ja esitti ensimmäisen julkisen kommentin. »Hänen kuolemansa on suuri menetys», Nečas sanoi kunnioittavasti. Mikään ei kuitenkaan antanut odottaa enempää kuin muutaman päivän tahdikasta suruaikaa menneisyyden hahmon muistoksi.

Pian keskipäivän jälkeen ihmiset alkoivat tuoda Prahan linnaan kukkia ja kynttilöitä, jotka laskettiin linnaa ympäröivän aidan juurelle. Kukkia ja kynttilöitä ilmestyi myös Hrádečekin talon edustalle. Joku laupias sielu toi kaksi pulloa olutta Trutnovin panimosta, joka oli ollut Havelin innoituksen lähteenä kun hän kirjoitti näytelmäänsä *Vastaanotto*.

Kahdelta iltapäivällä Havelin seuraaja Václav Klaus käytti puheenvuoron. »Václav Havelista on tullut modernin Tšekin valtion symboli»,⁵ hän sanoi. Kukaan ei toki odottanut hänen puhuvan nuivasti tällaisessa tilanteessa, mutta suurelliset muistosanat hätkähdyttivät yhtä kaikki, sillä Klaus oli ollut Havelin kanssa eri mieltä lukuisista päivänpoliittisista asioista.

Ihmisiä alkoi kertyä Pyhän Václavin patsaan edustalla olevalle aukiolle, mistä mielenosoitukset saivat alkunsa vuonna 1989. Ihmiset kilistivät avaimiaan aivan kuten marraskuussa 1989. Väkijoukko marssi joelle samaa reittiä kuin samettivallankumouksen käynnistänyt opiskelijoiden mielenosoitus 17.11.1989, mutta päinvastaiseen suuntaan. Marssijat viivähtivät tuon Tšekin historian merkkitapahtuman muistoksi seinään kiinnitetyn muistolaatan kohdalla. Jotkut laskivat sen eteen savukeaskeja.

Julkisia surunilmauksia ei juuri nähty, kukaan ei repinyt vaatteitaan eikä heittäytynyt hysteriseksi. Kymmenen viikkoa myöhemmin,⁶ kun Tom Stoppard osoitti Havelille kunniaa siteeraamalla julkisesti John Motleyn ylistystä Vilhelm Oranialaiselle – »Niin kauan kuin hän eli, hän oli johtotähti koko urhealle kansakunnalle, ja kun hän kuoli, pikkulapset itkivät kaduilla»⁷ – hän myönsi itsekin sortuvansa »tunteelliseen liioitte-luun»⁸. Tunnelmaa hallitsivat yhteiset muistot, muistelu ja itse asiassa

myös harras juhламиeli. Ihmiset kerääntyivät koolle myös muissa kylissä ja kaupungeissa ympäri Tšekin tasavallan.

On vaikea olla pohtimatta, miten toisenlaista surua nähtiin toisella puolella maapalloa. Kim Jong Il, Pohjois-Korean rakas johtaja, kuoli päivää ennen Havelia. Siellä W. H. Audenin mukaelma Motleyn sanoista osui täsmälleen oikeaan: »Kun hän nauroi, kunnianarvoiset senaattorit nauroivat katketakseen. Ja kun hän itki, pikkulapsia kuoli kaduilla.»⁹ Pohjois-Korean valtiollinen uutistoimisto esitti kuvia yhteen ääneen itkevistä loputtomista ihmisrivistöistä. Epäilemättä monet maan 200 000 poliittisesta vangista itkivät myös, mutta ilon kyyneliä.

Ulkomailta alkoi virrata surunvalitteluja, joista osa tuli viran puolesta valtionpäämiehiltä ja hallituksilta, osa ystäviltä, entisiltä toisinajattelijoilta ja kirjailijoilta. Venäjän televisio esitti aivan omanlaisensa muistot sanat: »Václav Havel oli Tšekkoslovakian demokratisoituskehityksen tärkein liikkeellepaneva voima ja teki lopun Tšekkoslovakian modernista aseellisuudesta, jonka tuho oli yksi Tšekkoslovakian hajoamisen pääsystä.» Tasapuolinen arvio oli kuin suoraan *Puutarhajuhlasta*.

Tšekin matkatoimistojen liiton tiedottaja onnistui näkemään myös valoisan puolen. »Tšekin tasavalta ei ole saanut pitkään aikaan näin paljon näkyvyyttä», sanoi Tomio Okamura, joka ilmoittautui presidenttiehdokkaaksi vain muutamaa viikkoa myöhemmin. »Ihmiset päättävät talvella kesälomamatkoistaan, ja vaikka Havelin kuolema onkin hyvin surullinen tapahtuma, se on hyvää mainosta maallemme.»¹⁰

Maanantaina Havelin ruumis tuotiin perheen voimin Prahaan yksinkertaisessa arkussa ja asetettiin esille Pražská křížovatkassa, entisessä Pyhän Annan kirkossa, goottilaisessa pyhäkössä, jonka Havel ja hänen vaimonsa Dagmar olivat kunnostuttaneet ja muuttaneet kulttuuripyhäköksi ja konferenssiareenaksi. Ihmiset jonottivat seuraavat kaksi päivää ja yötä päästäkseen jättämään hänelle jäähyväiset. Hallitus julisti suruajan. Slovakia, maa joka aikoinaan näytti suhtautuvan Haveliin lähinnä torjuvasti, seurasi esimerkkiä.

Keskiviikkona valtiovalta otti ohjat. Arkku vietiin joen yli ja mäkeä ylös Prahan linnaan tuhatpäisen saattojoukon seuratussa perässä. Linnan vartiokasarmilla arkku nostettiin samalle tykkilavetille, jota käytettiin Tšekkoslovakian ensimmäisen presidentin Tomáš Garrigue Masary-

kin hautajaisissa, ja se kuljetettiin Vladislavin saliin, 1400-luvulta peräisin olevaan kruunajais saliin jossa Havel oli valittu ensimmäiselle presidenttikaudelleen. Klaus oli jälleen tilanteen tasalla: »Samettivallankumous ja koko vapauden ja demokratian palauttamisen aika liitetään hänen niemeensä aina. Ennen kaikkea hän on ansainnut kiitoksen Tšekin tasavallan kansainvälisestä asemasta, sen nauttimasta arvovallostasta ja kunnioituksesta. – Kirjailijana ja näytelmäkirjailijana hän uskoi sanan voimaan muuttaa maailmaa.»¹¹

Perjantai 23.12., hautajaispäivä, oli samalla viimeinen päivä ennen perinteisen joululoman alkamista. Hankalasta ajankohdasta huolimatta valtiollisia lentokoneita alkoi laskeutua tiiviiseen tahtiin Ruzyněn lentokentälle, joka nimettäisiin pian uudelleen vainajan mukaan. Loputtomalta tuntuva mustien limusiinien jono kuljetti kahdeksantoista valtiopäämiestä ja muita arvovieraita, muun muassa presidentti Sarkozyn ja pääministeri Cameronin, Hillary ja Bill Clintonin, Madeleine Albrigh-tin, Lech Wałęsan, John Majorin ja Jordanian prinssi Hassanin Prahin linnaan ja Pyhän Vituksen katedraaliin, jossa oli jo pari tuhatta henkeä, Tšekin valtion edustajia, ystäviä ja sukulaisia.

Tutun dilemman mukaisesti minua raastoivat yhtäältä halu surra ystävän poismenoa omassa rauhassa ja toisaalta Lontooseen akkreditoitujen suurlähettiläiden velvollisuudet, kuten Britannian istuvan pääministerin ja hänen edeltäjänsä vastaanottaminen lentokentällä. Tiesin etten ehtisi ajoissa tuomiokirkkoon seuraamaan hautajaisseremoniaa, sillä pääministerit saapuivat myöhässä ja heidän autosaattueensa lähti matkaan aivan lentokoneiden vierestä, kun taas minun autonkuljettajani odotti parkki-paikalla puolen kilometrin päässä. Ilman poliisivartiota, jollainen oli suotu vain pääministerien autosaattueelle, en ehtisi edes turvatarkastusten läpi ennen kuin seremonia olisi ohi. Turvatoimista vastaava salaisen palvelun nainen torjui kylmästi pyyntöni päästä autosaattueen kyytiin. Mietin hetken, mitä Havel olisi tehnyt, ja sitten hyppäsin jo liikkeelle lähteneeseen limusiiniin, joka kuljetti Sean McLeodia, Britannian empaattista Prahin-lähettilästä, ennen kuin salaisen palvelun nainen ehti sanoa hihansuuhunsa sanaakaan. Kirkossa pujahdin paikalleni juuri kun musiikki alkoi.

Kirkkokuntiin kuulumatonta mutta silti uskonnollista Havelia oli kunnioitettu presidentiksi valinnan jälkeen Te Deum -messulla, ja nyt ohjel-

massa oli katolinen messu ja sen perään Antonín Dvořákin Requiem. Josef Abrhám, Havelin *Lähdön* elokuvaversioin kansleri Rieger, luki Dies Iraeta, jonka sanat heijastelivat Havelin ajattelua hämmästyttävän hyvin:

Ihmiskunta peljästy, tuomari kun lähestyy.
 Taivaan torvi äänen antaa, kaikuu kaikkeen maailmaan,
 maankin alle kaiun kantaa, kutsuu kuolleet haudoistaan
 tuomiolle käskien eteen Herran istuimen.
 Siinä suuret, siinä pienet, kaikki tarkoin tutkitaan.
 Ihminen, ken ikään lienet, silloin sinut tuomitaan.
 Silloin kaikki löydetään, sanat, teot kätköistään.

Havel ei ollut kuollessaan roomalaiskatolinen eikä halunnut viimeisinä elinpäivinä viimeistä voittoa, mutta liturgia ja sitä edeltänyt ruumissaatto olisivat hivelleet hänen draaman ja rituaalin tajuun. Muistopalveluksen toimittivat hänen entinen vankitoverinsa kardinaali Duka ja toinen samettivallankumouksellinen, piispa Václav Malý. Havel olisi nauttinut näytöksestä, mutta olisi saattanut hyvinkin nolostua ystäviensä Madeleine Albrightin ja Karel Schwarzenbergin ylistävistä sanoista.

Presidentti piti kolmannen muistopuheensa, tällä kertaa Havelin henkisestä perinnöstä, jossa konkretisoitui »ajatus, että vapaus on arvo, jonka puolesta kannattaa uhrautua», että »vapaus on helppo menettää, jos emme vaali ja puolusta sitä», että »ihmisen olemassaololla on transsendentaalinen ulottuvuutensa, mikä meidän on syytä tiedostaa», että »vapaus on universaali periaate», että »sanalla on suunnaton voima: se voi tappa tai parantaa, se voi satuttaa ja se voi auttaa» ja »se voi muuttaa maailmaa», että »totuus on lausuttava julki myös silloin, kun se on epämiellyttävä» ja että »vähemmistön mielipide ei välttämättä ole väärä».¹² Päivän mittaan kuultiin paljon kunnioittavia sanoja, mutta nämä olivat kenties painavimmasta päästä jo puhujan henkilöllisyyden vuoksi.

Sillä aikaa, kun valtionpäämiehet ja ulkomaiset arvovieraat osallistuvat presidentin isännöimälle lyhyelle vastaanotolle, sukulaiset ja ystävät siirtyivät kaupungin toiselle puolelle Strašnicen krematorion hautajaisiin jättämään viimeiset hyvästit, minä muiden mukana. Toisin kuin tuomiokirkossa, krematoriossa pidettiin lukuisia puheita, jotka olivat spon-

taaneja ja yleensä hyvin sydämellisiä, mutta eivät kovin mieleenpainuvia. Osa lähimmistä ystävistä päätti pysyä vaiti. Se oli yhtä lailla tilaisuus tavata muita vieraita kuin jättää hyvästit vainajalle. Sitten esirippu laskeutui.

Ohjelmassa oli vielä kolmaskin näytös, illanvietto musiikin, esitysten ja viihteen merkeissä, kunnianosoitus boheemiälykkö Havelille, innokkaalle rock'n'roll-harrastajalle ja intiaanikansan päällikölle, joksi hänet oli nimetty rockfestivaaleilla Trutnovissa. Ilta järjestettiin Havelin isän rakennuttamassa Lucerna-salissa. Illan viimeisen numeron esitti yhte nimeltä Plastic People of the Universe, jolla oli ollut merkittävä rooli sekä Havelin elämässä että Tšekin historiassa.

Se oli hämmästyttävä viikko, surun ja menetyksen viikko ja samalla juhla suuren löydön tai ehkä pikemminkin uudelleenlöytämisen kunniaksi. Ihmiset tulivat »esiin kuorestaan»¹³ ja unohtivat ainakin hetkeksi alkavan talven, perhejouluun tuhannet velvoitteet ja epävarmat tulevaisuudennäkymät. He kokoontuivat yhteiseen surun ja kunnioituksen rituaaliin, olivat kilttejä toisilleen ja puhuivat hyvää vihollisistaan. Tässä oudossa surun ja ilon kohtaamisessa etusijan tuntui ottavan jälkimmäinen, ilo suuruuden kohtaamisesta. Havel ei olisi pitänyt siitä. Hän olisi ollut hieman hämillään, ja kommenteissaan hän olisi peitellyt kainoa mielihyväänsä hienovaraisella ironialla ja ihmetellyt kansakuntaa, jonka hän oli joskus todennut kykenevän hämmästyttävään arvokkuuteen, solidaarisuuteen ja rohkeuteen, mutta vain parin viikon ajan kahden vuosikymmenen välein.

Syntynyt hopealusikka suussa

Mytologioilla on merkitystä. Jälkeenpäin katsottuna ei näytä lainkaan sattumalta, että vauras prahalaisperhe, joka oli mallesimerkki äskettäin itsenäistyneen mutta silti historiallisen valtion saavutuksista, risti esikoispoikansa Böömin suojeluspyhimyksen mukaan. Sattumalta ei näytä myöskään se, että syntyperä ja nimi tekivät pojasta dynastian perillisen. Aivan kuten Pyhää Václavia,¹⁴ 900-luvulla elänyttä Přemyslien suvun herttuaa, seurasi kolme samannimistä kuningasta, myös Havelien dynastian kantaisä, yritteliään myllärin poika ja osaaikainen spiritisti Václav Havel antoi nimensä pojalleen Václav Marialle, joka puolestaan teki samoin 5.10.1936 syntyneelle pojalleen, tulevalle presidentille. Mytologiset yhtymäkohdat eivät jää siihen, sillä aidon historiallisen henkilön Pyhän Václavin legenda on suora vastine kuningas Art hurin tarulle, ja tarinatkin saattavat olla samaa perua. Prahan lähistöllä on kukkula nimeltä Blaník, jonka mahdollisia sisaria ovat Reininmaalla sijaitseva Planig-kukkula, Dijonin lähellä sijaitseva Blagny ja Pariisin lähellä sijaitseva Bligny, keltiläisperäisiä nimiä kaikki. Sanotaan, että kukkulan uumenissa uinuu ritariarmeija odottamassa hetkeä, jolloin Tšekin kansa on suurissa vaikeuksissa, ja silloin he rientävät apuun itsensä Pyhän Václavin johdolla. Kun sellaista nimeä käytetään kolmannen kerran kolmessa sukupolvessa, ei jää epäilystä, että tähtäin on korkealla.

Kunnianhimolle oli vankat perusteet. Kantaisä-Havel tarttui tyhjin käsin pikkukaupungin viemärointiurakkaan ja rakensi vähitellen rakennusyhtiö- ja kiinteistöimperiumin, johon kuului perheen komea kotitalo Vltavajoen rannalla ja kruununjalokivenä suuri kauppa- ja viihdekeskus nimeltä Lucerna sattuvasti juuri Václavin aukiolla, joka oli vilkkaan kaupungin Piccadilly ja Champs Elyseés. Kaupungin ensimmäinen raudote- tusta betonista rakennettu kiinteistö ristittiin omana aikanaan Palatsiksi,

mutta nykyään sen kaltaista tanssisalin, kauppojen, baarien, elokuvateatterin, musiikkiklubien ja toimistojen ryvästä kutsuttaisiin kauppakeskukseksi. Praha ei ole yhtä iso kuin New York tai Lontoo, mutta ei myöskään pikkukaupunki, ja siksi on huomionarvoista, miten usein nämä paikat ja symbolit esiintyvät Václav Havelin elämäntarinassa.

Václavin kaksi poikaa eivät olleet laiskureita. Isänsä jalanjalkia seurannut Václav Maria laajensi isän rakennus- ja kiinteistöliiketoimintaa, vaikka joutuikin ahtaalle 1930-luvun alun lamakaudella. Nuorena miehenä Kaliforniaan tehty matka innoitti hänet käynnistämään Vltavajoen ylle kohoavalla Barrantovin mäellä ainutlaatuisen rakennushankkeen, johon hän palkkasi eturivin modernistiarkkitehteja suunnittelemaan kaupungin ensimmäiset tasakatkoiset funktionalistiset omakotitalot, joihin aivan muuta kuin Prahan perinteiset harjakattotalot, ja rakennutti samalle paikalle myös San Franciscon Cliff Housea jäljittelevän amerikkalaismallisen baarin ja ravintolan, josta avautui huikea näköala kaupungin ja joen yli.¹⁵

Myös Václavin toinen poika Miloš haki inspiraatiota Kaliforniasta, tosin enemmän sikäläisistä unelmatehtailijoista kuin rakennuttajista. Hän perusti veljensä uudisrakennusten naapuriin yhden Euroopan suurimmista elokuvastudioista, ja hänestä tuli yksi tšekkiläisen elokuvateollisuuden perustajista. Barrantovin yhdennäköisyys Hollywoodin kanssa on niin hämmästyttävä, että ensi kertaa mäen päällä käydessään odottaa puolittain näkevänsä suuren nimikyltin, joka näkyy lähelle ja kauas. Ja kuinka ollakaan, paikalla on tosiaan ollut viisimetrinen teräskyltti, jossa luki »Barrande» kalliolle nimensä antaneen ranskalaisen paleontologin muistoksi ja joka näkyi vastarannalle. Kyltti pystytettiin vuonna 1884, neljäkymmentä vuotta ennen Hollywood-kylttiä, mikä nostaa esiin kysymyksen idean alkuperästä.

Veljekset olivat läheisiä mutta hyvin erilaisia. Václav Maria oli vakava, asiallinen, kunnan perheenisä, porvarillisten hyveiden perikuva, joka piti vaivihkaa myös rakastajatarta tai paria. Liiketoimissa häntä ei ajanut niinkään »kapitalistinen voitontavoittelu – – vaan aito yritteliäisyys, halu luoda jotakin».¹⁶ Hän oli yhteiskunnan tukipilari, rotari, vapaamuurari, useiden klubien ja yhdistysten jäsen, valistunut isänmaanystävä, joka kasvatti poikiaan »masarykilaisen humanismin aatteellisessa ilmapiirissä».¹⁷

Václav Havel

Samettivallankumouksen ikoni

VÁCLAV HAVEL (1936–2011) oli Keski-Euroopan viime vuosikymmenten mullistusten unohtumaton kärkihahmo, kansanjohtaja ja syvästi inhimillinen ajattelija, joka jätti myös merkittävän kirjallisen perinnön. Prahan kevään ja Tšekkoslovakian harmaan 70-luvun aikana Havel ei tyytynyt oleviin oloihin vaan toimi päättäväisesti maailmansa muuttamiseksi. Havelin työtoveri ja pitkäaikainen ystävä

Michael Zantovsky kertoo eloisesti, miten nuoresta boheemista tuli menestyvä näytelmäkirjailija ja peloton toisinajattelija, joka vietettyään useita vuosia vankilassa johdatti maansa vapaaksi kommunismista. Väkivallaton samettivallankumous 1989 sai Tšekkoslovakian irtautumaan Neuvostoliiton valtapiiristä ja hakemaan omaa tietään.

Kaksikymmentäviisi vuotta myöhemmin on aika tarkastella vallankumouksen johtohahmoa, Tšekkoslovakian ja myöhemmin Tšekin tasavallan »totuuden ja rakkauden presidenttiä» ja hänen saavutuksiaan, niin poliittisia, taiteellisia kuin inhimillisiä.

PÄÄLLYKSEN KUVA Miroslav Zajíč • PÄÄLLYS Martti Ruokonen

